

УДК 37.014

ЮРЧУК Людмила Миколаївна,
канд. пед. наук, доц., докторант НАДУ

МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ АКТИВІЗАЦІЇ ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСВІТЯН ВІННИЧЧИНИ

Аналізується стан вивчення проблеми соціальної пасивності освітян, проявом якої є низька громадська діяльність. Розглядаються джерела соціальної мотивації освітян; описується стан самоорганізації регіонального педагогічного середовища.

Ключові слова: громадська активність, мотивація, стимул.

***Юрчук Л. Н.* Механизм государственного регулирования процесса активизации общественной деятельности педагогов Винниччины**

Анализируется состояние изучения проблемы социальной пассивности педагогов, проявлением которой является низкая общественная деятельность. Рассматриваются источники социальной мотивации педагогов; описывается состояние самоорганизации региональной педагогической среды.

Ключевые слова: общественная активность, мотивация, стимул.

***Yurchuk L. M.* The mechanism of the state regulation of educators' public activity intensification in Vinnitsa region**

The state of study problem of social passivity of educators, a display of which is public activity is analyzed. The sources of social motivation of teachers are examined; the state of self-organization of regional pedagogical environment is described.

Key words: public activity, motivation, stimulus.

Постановка проблеми. Соціальна поведінка педагога може зумовлюватися органічними потребами, особистісними властивостями людини чи соціальним оточенням. Вивчаючи активність територіальної громади, слід визнати, що найбільш пасивними виявилися ті громадяни, що мали бути найбільш активними – освітяни,

тому державним службовцям потрібно використовувати можливі ресурси для їх активізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі громадської активності присвячені роботи науковців В. Вербець, С. Жук [3; 4]. Мотивація соціальної діяльності особистості активно почала досліджуватися в європейській та американській психологічній науці з 1960 – 1970-х рр., а в російській і українській – значно пізніше (Г. Андрєєв, В. М'ясищев, Е. Ільїн, П. Якобсон). Серед теорій стимулів заслуговують на увагу теорії М. Ольсона, Я. Рейковського, Г. Хімяк [14; 15]. Проблема соціальної мотивації громадян активно не вивчається.

За роки незалежності в Україні задекларовано використання громадянського компонента в управлінні освітою, але, на жаль, він не став дієвим, що, відповідно, робить систему освіти залежною від особистих намірів та поглядів її керівників. Участь педагогів в управлінні освітою можлива лише в разі активізації процесу їх самоорганізації та виваженому використанні управлінцями стимулів щодо співпраці з усіма учасниками освітнього процесу. Забезпечення громадської активності освітян визначається мотивацією та стимулами.

Мета статті – проаналізувати існуючий стан активності освітян регіону щодо життя територіальної громади, мотиви громадської активності педагогів Вінниччини в суспільному житті останнім часом.

Виклад основного матеріалу. Громадська активність – добровільна участь освітян у різних сферах суспільного життя, де їх діяльність спрямована на вирішення громадських проблем, коли під час досягнення мети відбувається співпраця з іншими громадянами, насамперед в освітянських питаннях. Слід зазначити, що громадська активність має місце в ситуаціях, коли люди стикаються з проблемами або ж ситуаціями, які стосуються не лише їх, але й інших людей, і прагнуть вирішити ці проблеми чи змінити ситуації. Для досягнення мети потрібні праця з іншими людьми – як тими, хто перебуває в такому самому стані чи має ті самі проблеми, так і співробітниками різних установ чи органів влади [1].

Зараз в Україні активними є такі форми громадської активності: політична; боротьба за свої майнові права, особливо пов'язана з невивплатою зарплат та незаконною забудовою; екологічний рух; захист прав людини, але, на жаль, серед них освітянські питання відсутні. Ми маємо лише декілька прикладів на Вінниччині

неполітичної громадської активності освітян у діяльності класичних «грантових» громадських організацій – хоч вони чисельніші та краще організовані, однак їх діяльність менше стосується широкого кола освітян. Поєднання державного управління та громадського самоврядування – це один зі шляхів подолання монопольного становища держави в освітній сфері. Така форма державно-громадського управління має стати нормою для Вінниччини. Є гарна нагода скористатися її можливостями.

Необхідно усвідомити, якою є наша територіальна громада, яким є бажаний шлях її розвитку; визначити, якою є освіта і чи відповідає вона потребам та можливостям громади, що освіта дає громаді і які зобов'язання бере на себе громада стосовно освіти, що педагог є ключовою фігурою освітянської системи, а реформування освіти має вирішальне значення для реформування всієї системи в цілому. Швидкоплинний час істотно змінює вимоги до змісту регіональної системи освіти, її завдань і функцій. першочерговими стали завдання управління розвитком освітньої системи, її оптимізації.

Це означає, що регіональне управління освітою під час реформ та модернізації має забезпечуватись її розвитком. Ця ситуація є своєрідним об'єктивним викликом, що вимагає від сучасних керівників і освітян глибокого й усебічного переосмислення реалій, самовизначення в постійно змінюваних умовах, розроблення та реалізації рішень, що забезпечують потрібні зміни при формуванні раціональної освітньої мережі, внутрішній будові системи управління для її адаптації до нових обставин.

Останніми роками приділяється значна увага стратегічному управлінню розвитком регіонів України. На 6 сесії Вінницької обласної Ради 6 скликання 15 липня 2011 р. депутати звернулись із закликом до органів місцевого самоврядування, виконавчої влади, осередків політичних партій та громадських організацій, усіх жителів Вінниччини розробити Стратегію регіонального розвитку Вінницької області на період до 2020 року [10]. Вінницька обласна Рада розповсюдила брошуру «Маємо почути кожного подолянина», у якій розглядаються теоретичні основи щодо формування регіональних стратегій розвитку, практика розробки довгострокових програм соціально-економічного розвитку територій та наводяться рекомендації щодо формування проекту стратегії збалансованого розвитку територіальної громади (населеного пункту) [6]. Акцентується на вирішенні комплексу соціальних,

економічних, демографічних та інших проблем на місцевому рівні з використанням економічного, людського та природно-ресурсного потенціалу територіальної громади та врахуванням міжнародного та власного досвіду. Обласна Рада запрошує всіх небайдужих узяти участь у підготовці цього програмного документа – своєрідного дороговказу соціально-економічного життя області на найближчих десять років.

Уперше в історії Вінниччини до такого документа мають можливість долучитись усі без винятку подоляни і, звичайно, освітяни. Саме від них залежить, у якому селі, селищі, місті жити вашим дітям і якою буде Вінниччина через десять років. Вони краще за інших знають, якій бути системі охорони здоров'я і де потребує оптимізації мережа навчальних закладів, як використати потенціал сільського господарства в розвитку харчової та переробної промисловості, у чому переваги регіону для зменшення екологічного навантаження на населення тощо. Вони не тільки знають проблеми, а й можуть запропонувати шляхи їх вирішення.

Відомо, що територіальні громади (населені пункти), навіть найбагатші природними ресурсами, не розвиватимуться так, як очікується, якщо не спланувати, на що, як і коли, у яких часових межах ці ресурси (природні, кадрові, соціальні, фінансові) виділяти.

Депутати Вінницької обласної Ради 6 скликання, вважають, що серед завдань органів місцевого самоврядування пріоритетним є пошук оптимальних варіантів співпраці всіх гілок виконавчої влади та самоврядності, політичних сил та громадськості з метою забезпечення прогнозованого розвитку регіону і поліпшення якості життя людей [10]. Настав час для активізації громадянської позиції освітян Вінниччини, для виявлення своєї позиції щодо майбутнього галузі освіти.

У ХХІ ст., на 21-му році незалежності України констатація зниження освітнього рівня вже стала звичним явищем. З 1990 р. до 2010 р. було закрито більше ніж 9 800 дошкільних навчальних закладів, понад півтори тисячі шкіл. Інтелектуальна еліта країни розділила долю більшості населення, два десятиліття балансує на межі бідності. Проте вчителі та викладачі продовжували підтримувати гідний рівень освіти в країні. Та з кожним роком це стає все складніше [12].

У жовтні 2011 р. відбувся III Всеукраїнський з'їзд працівників освіти, на якому підготовлено остаточний варіант тексту Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 рр., де розглядалися актуальні освітянські проблеми. На з'їзді

до редакційної комісії надійшло в письмовій формі 36 пропозицій від делегатів та гостей. Із них, станом на 9 жовтня 2011 р., враховано: 9 – у запропонованій делегатами редакції, 6 – у зміненій редакції, 4 – в узагальненій редакції, 17 пропозицій не враховано [8]. Для рішення з'їзду це дуже мізерні показники, які вряд чи задовольнять освітян. З'їзд працівників освіти, за визначенням закону України, мав би стати визначною подією в житті педагогічної громадськості, нагодою підсумувати розвиток освіти за попереднє десятиріччя та визначити стратегічні напрями її реформування через визначення нової стратегії. Для цього був запропонований проект Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 рр., який мали розглядати спеціалісти, експерти.

Експерти Ради Європи запропонували в проекті переглянути такі питання: удосконалення нормативно-правової бази та структури системи освіти; поліпшення якості освіти; розширення та забезпечення доступу до якісної освіти. Потребують уваги фахівців Національна рамка кваліфікацій; розвиток культури навчання; пріоритети та механізми розвитку системи освіти, надані рекомендації щодо чотирьох основних цілей освіти: підготовки до ринку праці; готовність представляти активну громадянську позицію в демократичному суспільстві; особистісний розвиток; розвиток і підтримка бази знань [8].

Реформування структури освіти є важким завданням, а реформування культури навчання, у свою чергу, ще важливішим. У стратегії правильно вказано на проблеми безособового підходу до процесу навчання, є потреба поліпшення взаємодії між сім'ями, освітніми установами та іншими суб'єктами і вказується при цьому на «низький рівень інформаційної культури населення України». Ми розуміємо останнє як здатність отримувати інформацію з різноманітних джерел, оцінювати її критично й застосовувати цю інформацію в різних контекстах. Це має принципове значення на всіх етапах і рівнях освіти [2]. Таке поєднання реформи системи й розвитку культури навчання є важким завданням, але необхідним, і дуже добре, що це прописано у Стратегії.

Результативність роботи форуму освітян значною мірою залежала від якості його підготовки. Експерти Центру освітнього моніторингу в жовтні 2011 р. (перед з'їздом) провели анонімне опитування педагогічних працівників щодо III Всеукраїнського з'їзду працівників освіти. Метою опитування було з'ясувати, чи

належно педагогічних працівників поінформовано про підготовку з'їзду та про документи, які заплановано обговорити, чи брали вони участь в обранні його делегатів [9].

Варто проаналізувати отримані цифри. Тільки 11 % опитаних вірили, що з'їзд здатен поліпшити ситуацію в освіті, не чекали позитивних змін 71 % респондентів, а 18 % не визначились. Такі відповіді стають зрозумілими, якщо врахувати, що лише 11 % опитаних заявили, що добре обізнані про підготовку з'їзду та з питаннями, які будуть розглянуті на ньому, 84 % визнали, що не мають достатньої інформації з цих питань.

Має зацікавити управлінців усіх рівнів і те, що лише 8,3 % респондентів були безпосередньо причетні до висунення й обрання делегатів з'їзду, а 91,7 % не брали в цьому участі. 85 % опитаних вважають, що делегатів освітянського з'їзду мають висувати педагогічні колективи, 4,5 % — Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, інші органи управління освітою, а також освітянські профспілки, але високий відсоток освітян (10,5 % респондентів) допускають можливість саме таких недемократичних процедур виборів. В основному, згідно з дослідженнями, формування списків делегатів з'їзду було справою управлінців. Причому, імовірно, кандидатури визначалися в більшості випадків не на рівні району, а, щонайменше, відразу на обласному рівні [9].

Саме тим, що в опитуванні брали участь чиновники не обласного, а районного рівня, можна пояснити низький відсоток (19 %) управлінців, що задекларували свою причетність до формування списку делегатів з'їзду; не брали участі у виборах 81 % . Вірогідно, за умови охоплення опитуванням спеціалістів управлінь науки і освіти, молоді та спорту обласних державних адміністрацій показники в цій категорії могли б бути суттєво вищими.

Аналіз результатів нашого дослідження дає підстави зробити такі висновки:

1) педагогічну громадськість недостатньо поінформували про підготовку до з'їзду, вона виявилася необізнаною з проектами документів, які буде винесено на з'їзд;

2) учителі, методисти й управлінці одностайні в тому, що саме педагогічні колективи мають формувати склад делегатів, але понад 90 % педагогів не брали участі у виборах делегатів з'їзду;

3) учасники опитування переконані, що документи, винесені на розгляд з'їзду, слід попередньо оприлюднювати для обговорення;

4) понад 70 % учасників опитування вважають, що рішення з'їзду не поліпшать соціального статусу педагогів і стану справ в освіті [9].

Важливо відмітити, що 87 % респондентів переконані, що проекти документів, які мали розглядатися на з'їзді, слід попередньо обговорювати.

Однак, аналізуючи проблему низької соціальної активності освітян, як і взагалі українців, учені [3; 4; 11; 12] наголошують на тому, що причиною цього є низький рівень розвитку демократії і громадянського суспільства в Україні. Повільні темпи розвитку громади спричиняють формування в масовій свідомості освітян установку не пов'язувати реалізацію своїх інтересів із жодним громадським рухом, політичною партією, об'єднанням та іншими соціальними інституціями.

За рівнем активності громадян європейських країн можна поділити на дві групи: в одній більшість належить до певної громадської організації, а в іншій – більшість пасивна. Визначальним чинником соціальної активності громадян є тип культури, а не рівень розвитку економіки чи демократії. При цьому участь громадян у політичних структурах зменшується, а в громадських та волонтерських організаціях – зростає. Рівень соціальної активності українців не є вивченим повною мірою, тому порівняємо дані, наведені в таблиці. Рівень соціальної активності в Польщі, Литві та Росії у 1989 – 1999 рр. значно знизився. Причиною може бути занепад таких форм соціальної активності, обов'язкових у радянських країнах, як участь у профспілках та в молодіжних партійних організаціях (комсомольська та піонерська організації). У таблиці немає даних по Україні, але можна припустити, що до неї близький показник Росії, тобто соціальна активність традиційно низька [3].

Рівень соціальної активності в країнах Європи [13]

Країна	Не належить до жодної організації, %	
	1989 – 1993 рр.	1997 – 1999 рр.
Польща	72,3	80,8
Угорщина	71,6	75,3
Румунія	85,2	85,9
Литва	68,2	84,7
Росія	72,3	87,7

Німеччина	37,6	48,8
Швеція	30,6	7,7
Голландія	17,5	8,3
Франція	63,9	61,5
Італія	68,5	60,3
Іспанія	78,3	70,8

Розглянемо питання громадської активності в житті громади з боку освітян на прикладі статистичних даних реєстру об'єднань Вінниччини. З 1993 р. по 2009 р. Головне управління юстиції у Вінницькій області зареєструвало 553 громадські організації та 126 благодійних об'єднань і серед них лише 3 освітянські. До складу нової громадської ради при Вінницькій ОДА, створеній у грудні 2010 р., із 52 її членів немає жодного освітянина. Це свідчить про невисоку активність та самоорганізацію освітян Вінниччини. Принциповою ознакою розвитку громадянського суспільства країни є спроможність населення до самоорганізації та активної участі у прийнятті рішень місцевого значення, що автор висвітила у роботі «Самоорганізація як механізм громадського управління в регіоні» [11].

Комунітаристська концепція й практика прийняття рішень передбачає делегування державою повноважень у прийнятті певних рішень групі громадян, яких ці рішення стосуються (право місцевого населення). Кожен громадянин має бути зацікавлений брати участь у процесі прийняття рішень на місцевому рівні, оскільки наслідки цих рішень тією чи іншою мірою впливатимуть на нього та його родину. Чим більше громадян залучено до участі в управлінні життям громади, тим більше зростають міцність політичної системи та варіативність поведінки суб'єктів політики, їх здатність продукувати ідеї, варіанти рішення проблем і вибирати найбільш прийнятний для вирішення місцевих проблем [4].

Мережа асоціацій та організацій, що є основою громадянського суспільства, має таке саме значення для демократії, як вкладення капіталу в економіку. У конституційній демократичній державі влада гарантує право особистості брати участь у діяльності неурядових організацій. За допомогою місцевих, регіональних неурядових організацій громадяни інформують про свої потреби, інтереси. Беручи участь у роботі цих організацій, громадяни набувають знань, навичок та засвоюють цінності демократичного суспільства.

У науковій літературі, що висвітлює питання соціальної мотивації, вживаються два схожі поняття: «стимул» і «мотив», але вони не є тотожними. Поняття «стимул» стосується різних видів винагородження, які людина отримує за свою працю. Поняття ж «мотивація» належить до причин, що спонукають особу до прийняття певного рішення, у цьому випадку – узяти участь у діяльності громадських організацій.

Серед теорій стимулів вартою уваги є теорія М. Ольсона, який вважає тип стимулу основною передумовою вибору людиною групи. Так, *селективні стимули*, зокрема суспільні винагороди й покарання, обумовлюють вибір великих за розміром суспільних груп. Натомість *соціальні стимули*, такі як набуття статусу, престижу, відчуття власної цінності чи задоволення своїх очікувань, схиляють людей до участі в малих групах чи організаціях [11].

А. Леонт'єв також розглядав поняття «стимулу», поділяючи мотиви на провідні або смислоутворювальні – ці мотиви важливі у здійсненні людиною певної діяльності, окрім того, вони надають діяльності змісту; мотиви-стимули – додаткові мотивувальні фактори, які можуть бути позитивними або негативними (винагороди й покарання), розподіл функцій між провідними і додатковими мотивами, що утворюють систему ієрархії мотивів [14].

С. Москвичов запропонував три наукові підходи до розуміння джерел соціальних мотивів людини [7]. Прихильники першого підходу розглядають мотиваційні системи як функції вроджених інстинктів, наголошуючи при цьому на однакових механізмах функціонування фізіологічних і соціальних потреб та мотивів; другого – пояснюють соціальну активність через особистісні властивості людини (З. Фрейд, Т. Адорно, Л. Берковіц). Ці вчені пояснюють групові феномени шляхом зведення їх до чогось індивідуального, особистісного на прикладах виявів соціальної поведінки, таких як агресія та влада. Згідно з третім підходом мотивація визначається як функція найближчого оточення, а також етносоціальної належності. Прихильники цього напряму вважають, що групова поведінка найчастіше є соціально детермінованою. Тобто соціальна поведінка людини може бути зумовлена органічними потребами, особистісними властивостями людини чи соціальним оточенням. Кожен із цих факторів доцільно розглядати й під час аналізу мотивів громадської діяльності освітян.

Загалом виокремлюють зовнішню і внутрішню мотивації діяльності освітян, спрямовані на принесення користі іншим людям чи суспільству. Перший тип мотивації домінує у випадку, коли вчитель очікує, що його діяльність буде відповідно винагороджена особою, яка з цієї діяльності скористалася, чи суспільством. Та це не означає, що суб'єкт діяльності не отримує певної користі чи переваг і для себе.

Активність освітян може також бути мотивована внутрішньо. У цьому випадку належить розрізнити неспецифічну і специфічну мотивації. Неспецифічна мотивація не пов'язана природним чином з результатом діяльності; у цьому випадку мотив і результат діяльності не збігаються. А. Леонт'єв у цьому контексті говорив про брак відповідності цілі й мотиву [5].

Я. Кариловський виокремив два типи просоціальної мотивації: ендоцентрична, коли мотивами діяльності є почуття обов'язку, страх перед докорами сумління, почуття гідності, та екзоцентрична, коли людина діє через співчуття, переконання про важливість справи, безкорисливе бажання допомогти [15]. Перший тип мотивації виникає з почуття власної фахової необхідності діяти для інших; у цьому випадку надання допомоги комусь є джерелом задоволення собою, а ненадання – джерелом докорів сумління. *Екзоцентрична мотивація* виникає через зосередження уваги на ситуації певної особи чи іншого суспільного об'єкта і для суб'єкта діяльності є більш важливими почуття інших осіб, коли вони отримують допомогу, а не власні враження.

Я. Рейковський описує третій тип просоціальної мотивації – *інсоцентричну*. Вона виникає в ситуації, коли суб'єкт має надію отримати винагороду внаслідок своєї діяльності, а чинником її активації є стан потреб людини [15].

Дослідження на тему мотивації участі в громадських організаціях загалом базуються на вузьких групах досліджуваних фахівців, що вибиралися відносно функцій, які вони виконують в організаціях. Нині найбільш дослідженою групою є волонтери, для яких характерні шість мотиваційних функцій: *ціннісна* – волонтера характеризують цінності, пов'язані з його альтруїстичною чи гуманістичною турботою про інших; *досягнення* – стосується отримання нового досвіду чи вправління у власних уміннях; *суспільна* – дає можливість проводити вільний час з тими, хто тобі подобається; *кар'єрна* – передбачає певну користь, що є наслідком волонтерської діяльності; *безпеки* – дозволяє заспокоїти власне сумління чи подолати

особисті проблеми; *підтримувальна* – забезпечує позитивну підтримку Я-концепції волонтера [13].

Отже, згідно з перерахованими мотиваційними функціями можна виокремити такі мотиви волонтерської діяльності, типові для освітян: наявність альтруїстичних цінностей, прагнення досягнень та нового досвіду, прагнення отримати певні переваги в майбутньому, прагнення вирішити власні проблеми, прагнення отримати схвалення тощо.

Слід визнати, що внутрішня мотивація в діяльності громадських організацій дозволяє їм реалізувати себе, свої задуми та приносить задоволення кожному члену колективу. Аксиологічна мотивація передбачає наявність в особі почуття обов'язку діяльності, залучення до громадської діяльності, мислиться суб'єктом в категоріях власної відповідальності. При цьому джерелом переконань, що від тебе залежить життя в громаді, є вірність цінностям, які педагог вважає найбільш важливими.

Висновки. Аналізуючи мотиви активної громадської діяльності освітян, слід урахувати існуючий досвід діяльності волонтерів, яка не завжди безкорислива, оскільки платою за неї є отримання певних нематеріальних винагород. Очевидно, що схожими можуть бути мотиви і в інших членів громадських організацій освітян. Регіональна влада має звернути увагу на цей невикористаний ресурс у формуванні сучасної регіональної системи освіти. Визначальним чинником соціальної активності громадян є тип культури, а не рівень розвитку економіки чи демократії. Участь освітян у політичних структурах зменшується, а в громадських та волонтерських організаціях – зростає. Рівень соціальної активності українців не є вивченим. Розрізняють два види мотивації соціальної діяльності: зовнішню і внутрішню. Внутрішня мотивація виникає за умови важливості діяльності для самої людини, а зовнішня – за умови важливості цієї діяльності для інших людей, що потребує подальшого вивчення. Виокремлення домінуючих мотивів участі в громадських організаціях українців, а саме освітян, у ході емпіричного дослідження є предметом нашої подальшої праці в межах цієї теми.

Список використаних джерел

1. **Громадська активність** // Вікіпедія. – Режим доступу : uk.wikipedia.org.

2. **Експертний** висновок фахівців Ради Європи щодо проекту Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки. – Режим доступу : www.iitzo.gov.ua/files/rada_evropi_strategiy.doc.

3. **Жук С.** Мотиви громадської діяльності молоді. Український центр політичного менеджменту / С. Жук // Соц. психологія. – 2008. – №1. – С. 76.

4. **Кіндратець О.** Громадянська активність як умова демократизації суспільства / О. Кіндратець // Гуманіт. вісн ЗДІА. – 2009. – Вип. № 38. – С. 123 – 127.

5. **Леонт'єв А.** Потребности, мотивы, эмоции : конспект лекций / А. Леонт'єв. – М. : МГУ, 1971. – 42 с.

6. **Маємо** почути кожного подолянина : метод. посіб. – Вінниця : Вінницька обласна рада, 2011. – 38 с.

7. **Москвичев С.** Мотивация, деятельность и управление / С. Москвичев. – К., 2003. – 490 с.

8. **Національна** стратегія розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки. – Режим доступу : www.mon.gov.ua/index.php/ru/6518.

9. **Результати** і аналіз проведеного ЦОМ експертного опитування щодо підготовки III Всеукраїнського з'їзду працівників освіти. – Режим доступу : www.ukrslovo.org.ua/.../vseukrayinskyj-z-yizd-osvityan.

10. **Рішення** 6 сесії Вінницької обласної Ради від 15 липня 2011 р. – Режим доступу : www.vinrada.gov.ua/publikacii.htm.

11. **Юрчук Л.** Самоорганізація як механізм громадського управління в регіоні / Л. Юрчук // матеріали. міжнар. наук.-практ. конф. «Реформування системи державного управління та державної служби: теорія і практика», м. Львів 8 квітня 2011 р. – Л. : ЛРІДУ НАДУ, 2011.

12. **Яцунь О.** Прогалини освіти / О. Яцунь. – Режим доступу : www.profspilka.kiev.ua/publikacii/authors/1773-progalini-osvti.html.

13. **Bartkowski E.** Spoleczne determinanty geograficznego rozmieszczenia organizacji pozarządowych w Polsce / E. Bartkowski. – Warszawa : IFiS PAN. – 2002. – 32 s.

14. **Chimiak G.** Motywacje społeczników działających w organizacjach pozarządowych w Polsce. Proba typologii / G. Chimiak // Samoorganizacja społeczeństwa Polskiego: trzeci sektor i wspólnoty lokalne w jednoczącej się Europie / pod red. P.

Glińskiego, B. Lewenstein, A. Sicińskiego. – Warszawa : IFiS PAN. – 2004. – S. 106 – 134.

15. **Reykowski J.** Motywacja postawy prospołeczne a osobowość / J. Reykowski. – Warszawa : PWN, 1979. – 453 s.